

Streszczenie pracy doktorskiej:**„Druza Rzeczpospolita wobec kwestii Rusi Zakarpackiej w latach 1919-1939”**

Do czasu przemian w Europie Środkowo-Wschodniej, które nastąpiły po zakończeniu I wojny światowej Ruś Zakarpacka wchodziła w skład monarchii austro-węgierskiej, jako część królestwa Węgier. Okres, jaki obejmują węgierskie wpływy w tym regionie, sięga X w., kiedy najazd plemion madziarskich ze wschodu doprowadził do upadku państwo wielkomorawskie. W XII w. powstałe nad środkowym biegiem Dunaju i Cisą państwo węgierskie podporządkowało sobie również tereny aż po łańcuch Karpat, zamieszkiwane przez ludność węgierską, słowacką, chorwacką, serbską i rusińską. Przez ziemie te w 1241 r. przeszedł najazd mongolski, pustosząc je niemal doszczętnie. W jego następstwie na terenach tych doszło do kolonizacji osadników z Italii i Niemiec, a przede wszystkim ludności wołoskiej wraz z którą nastąpił napływ duchowieństwa obrządku wschodniego oraz zaszedł naturalny proces wymieszania się ludności wołoskiej z ruską. U rusinów przez długi czas nie wykształciła się świadomości odrębności narodowej. Była ona poddana wieloletnim wpływom madziarskim, a na przełomie XIX i XX w. jej świadomość narodowa rozpatrywana była jedynie w kontekście ukraińskiej bądź rosyjskiej przynależności narodowej.

Uregulowanie statusu Rusi Zakarpackiej w aspekcie prawa międzynarodowego nastąpiło dwuetapowo: w 1919 r. na mocy postanowień traktatu pokojowego z Saint-Germain-en-Laye Ruś Zakarpacka stała się częścią Czechosłowacji, a w 1920 r. traktatem z Trianon wyznaczono granicę między Czechosłowacją a Węgrami uwzględniając wszystkie postulaty terytorialne wysuwane przez Pragę. Nabytek terytorialny nie był dla Czechosłowacji przypadkowy. Działania Masaryka i Benesa w Stanach Zjednoczonych oraz porozumienia zawarte z emigracyjnymi kołami politycznymi słowackimi i rusińskimi doprowadziły do konsolidacji na tyle silnej, że na konferencji pokojowej uznano słuszność powołania wspólnego państwa dla Czechów, Słowaków i Rusinów.

Rola, jaką Ruś Zakarpacka odgrywała w polskiej polityce zagranicznej, związana była z planami Warszawy budowy bloku państw w Europie Środkowo-Wschodniej, jako przeciwwagi dla spodziewanej ekspansji z zachodu (Niemcy) i wschodu (Rosja bolszewicka). Jednym z elementów było uzyskanie rozległej granicy z państwami na południu,

sprzyjającymi Polsce i podzielającymi realność zagrożenia szczególnie ze Wschodu. Mogła nią być, obok istniejącej granicy polsko-rumuńskiej, granica polsko-węgierska przebiegająca na odcinku Rusi Zakarpackiej, którą Węgry wcześniej utraciły na rzecz Czechosłowacji.

Czechosłowacja dla ochrony swoich interesów podjęła inicjatywę stworzenia systemu sojuszy tzw. Małej Ententy, którą należy zdefiniować jako przymierze państw przeciwko rewizjonistycznej polityce Budapesztu dążącego do odzyskania utraconych terytoriów. Rumunia i SHS (Jugosławia) podzielając obawy Czechosłowacji, stały się sygnatariuszami tego paktu.

Koncepcja budowy systemu sojuszy polityczno-wojskowych przez Warszawę, początkowo zakładająca poszerzenia granic państwa jak najdalej na wschód do granic przedrozbiorowych na zasadzie federalizacji, szybko upadła na skutek konfliktu z Litwą i przyłączenia Wileńszczyzny z Wilnem do Polski. Podobnie próby budowy Związku Bałtyckiego poprzez układy z Łotwą, Estonią i Finlandią, co można postrzegać jako budowę północnego elementu Międzymorza, nie miały szans powodzenia. Plany realizacji koncepcji Międzymorza stworzone przez Piłsudskiego były realizowane jeszcze po jego śmierci przez ministra Becka, jednak w coraz bardziej okrojonej wersji. Równolegle Warszawa prowadziła na szeroką skalę długofalowe działania nakierowane na rozbicie spójności ZSRR, wykorzystując elementy narodowościowe i rozbudzając poczucie odrębności narodowej wśród nierosyjskich narodów ZSRR. Działania te prowadzone głównie przez Oddział II SGWP angażowały znaczną część środków materialnych oraz kadrowych, co odbijało się na pozostałej działalności wywiadu. Identyfikacja większego zagrożenia z kierunku wschodniego, choć mająca również swoje uzasadnienie, powodowała większe zaangażowanie polskich służb na tym kierunku. Na terenie Rusi Zakarpackiej działały nie tylko radzieckie służby wywiadowcze, ale i - za porozumieniem z Pragą - agendy Armii Czerwonej, natomiast od 1938 r. inicjatywę przejęli Niemcy.

Stosunki na linii Warszawa-Praga nie pozwalały na nawiązanie relacji polityczno-wojskowych. Zarówno w Warszawie jak i w Pradze uważano, że to drugie państwo jest niestabilne i niedługo rozpadnie się pod wpływem kryzysu wewnętrznego. W Pradze ponadto panowało przeświadczenie, że ostrze ekspansji niemieckiej skierowane zostanie najpierw przeciwko Polsce.

W drugiej połowie lat trzydziestych XX w. Warszawa przez Oddział II SGWP podjęła intensywniejsze działania na Rusi Zakarpackiej skierowane przeciwko Pradze. W założeniu polegać miały one na destabilizowaniu sytuacji i doprowadzeniu do pozbawienia pełnej kontroli władz centralnych nad tym regionem. Działania te prowadzono wraz z węgierskimi

służbami. Współpraca polegała na animacji i wspieraniu ruchów autonomicznych na Rusi Zakarpackiej, które w swoim programie zakładały nie tylko wykształcenia w miejscowej ludności przeświadczenia o potrzebie autonomii regionu, ale i późniejszą inkorporację do Węgier. Bardziej radykalne działania, które miały charakter akcji dywersyjnych prowadzonych przez specjalne oddziały dywersyjne na Rusi Zakarpackiej zaczęto prowadzić na przełomie X i XI 1938 r. w ramach akcji „Łom”.

Południowa część Rusi Zakarpackiej z Użhorodem, Mukaczewem i Berehowem została przyłączona do Węgier na mocy arbitrażu wiedeńskiego 2 XI 1938 r., co nie zaspakajało roszczeń Budapesztu. Pozostała część Rusi Zakarpackiej nadal wchodziła w skład państwa czechosłowackiego, ogłaszając potem autonomię pod politycznym przywództwem działaczy ukraińskich. Ostatecznie z chwilą ogłoszenia niepodległości Ukrainy Karpackiej 14 III 1939 r. zajmują ją wojska węgierskie, co skutkowało utworzeniem wspólnej granicy polsko-węgierskiej. Nie odbyło się to jednak wskutek polskich działań, lecz w wyniku decyzji kanclerza Rzeszy Hitlera, który powiadomił Węgrów o planowanym zajęciu Czecho-Słowacji i pozostawił Budapesztowi wolną rękę w sprawie Ukrainy Karpackiej, co faktycznie było przyzwoleniem na działania Węgrów.

Oficjalnym przedstawicielem Polski na Rusi Zakarpackiej był od 1928 r. konsul RP w Użhorodzie. Po zajęciu Użhorodu przez Węgrów w listopadzie 1938 r. polską agendą konsularną stał się konsulat w Chuście z siedzibą w Sewluszcu i pełnił tę funkcję do czasu zajęcia pozostałej części regionu. Konsulat w Użhorodzie, a następnie w Sewluszcu były wykorzystywane przez Oddział II SGWP do prowadzenia działalności wywiadowczej przez umieszczone na ich terenie placówki wywiadowczej z oficerami Oddziału II jako pracownikami konsulatu.

Uzyskanie wspólnej granicy polsko-węgierskiej wypełniło zakładane cele Warszawy, jako ważnego elementu do budowy szerokiego bloku państw i wzmocnienia bezpieczeństwa, ale w nowej sytuacji związanej z wzrostem pozycji Niemiec i ich polityki w Europie, nie miało to już żadnego istotniejszego znaczenia.

Mozgawa

Summary of doctoral dissertation:

"The Second Republic of Poland regarding to the issue of Transcarpathian Ruthenia in 1919-1939"

Until the transformations in Central and Eastern Europe that took place after the end of I World War , Transcarpathian Ruthenia was part of the austro-hungarian monarchy as part of the kingdom of Hungary. The period of Hungarian influence in this region dates back to the 10th century, when the invasion of the Magyar tribes from the east led to the collapse of the Great Moravian state. In the 12th century, the Hungarian state, established on the middle reaches of the Danube and the Tisza, also subjugated the areas up to the Carpathian Mountains, inhabited by the Hungarian, Slovak, Croatian, Serbian and Ruthenian people. The Mongol invasion passed through these lands in 1241, devastating them almost completely. As a result, settlers from Italy and Germany, and above all the Wallachian population, were colonized in these areas, along with an influx of Eastern Rite clergy, and a natural process of mixing the Wallachian population with Ruthenian. The Ruthenians did not develop an awareness of their national identity for a long time. It was subjected to centuries of Magyar influences, and at the turn of the 19th and 20th centuries its national consciousness was considered only in the context of Ukrainian or Russian national affiliation.

The status of Transcarpathian Ruthenia in terms of international law was regulated in two steps: in 1919, under the provisions of the peace treaty of Saint-Germain-en-Laye, Transcarpathian Ruthenia became part of Czechoslovakia, and in 1920, the treaty of Trianon marked the border between Czechoslovakia and Hungary, taking into account all territorial demands made by Prague. The territorial acquisition was not accidental for Czechoslovakia. The actions of Masaryk and Benes in the United States and the agreements concluded with the Slovak and Ruthenian political circles in exile led to a consolidation so strong that the peace conference recognized the rightness of establishing a common state for Czechs, Slovaks and Ruthenians.

The role played by Zakarpattia Ruthenia in Polish foreign policy was related to Warsaw's plans to build a bloc of states in Central and Eastern Europe as a counterweight to

the expected expansion from the west (Germany) and the east (Bolshevik Russia). One of the elements was to obtain a vast border with the countries in the south, favouring Poland and sharing the reality of the threat, especially from the East. It could only be the border between Poland and Romania and the border between Poland and Hungary running along the stretch of Transcarpathian Ruthenia, which Hungary had previously lost to Czechoslovakia.

Czechoslovakia to protect its interests took the initiative to create a system of alliances, the so-called The Little Entente, which should be defined as an alliance of states against Budapest's revisionist policy of regaining lost territories. Romania and SHS (Yugoslavia), sharing Czechoslovakia's concerns, became signatories to this pact.

The concept of building a system of political and military alliances by Warsaw, initially assuming the expansion of the country's borders as far to the east as possible to the pre-partition borders on the basis of federalisation, quickly collapsed as a result of the conflict with Lithuania and the annexation of the Vilnius Region and Vilnius to Poland. Similarly, attempts to build the Baltic Union through agreements with Latvia, Estonia and Finland, which can be seen as building the northern part of the Intermarium, had no chance of success. Plans for the implementation of the Intermarium concept created by Piłsudski were implemented by Minister Beck after his death, but in an increasingly truncated version. At the same time, Warsaw conducted large-scale long-term activities aimed at breaking the cohesion of the USSR, using national elements and arousing a sense of national distinctiveness among the non-Russian peoples of the USSR. These activities, carried out mainly by II Department of Polish General Staff (SGWP) involved a significant part of material and human resources, which had an impact on other intelligence activities. Identification of a greater threat from the eastern direction, although also justified, resulted in greater involvement of Polish services in this field. In the territory of Transcarpathian Ruthenia, not only the Soviet intelligence services operated, but also - in agreement with Prague - the Red Army agencies, while from 1938 the initiative was taken over by Germany.

The relations between Warsaw and Prague made it impossible to establish political and military relations. Both in Warsaw and Prague it was believed that the latter state was unstable and would soon fall apart as a result of the internal crisis. Moreover, in Prague there was a conviction that the blade of German expansion would first be directed against Poland.

In the second half of the 1930s, Warsaw, through the actions of the II Department SGWP, launched a more intense action against Prague in Transcarpathian Ruthenia. In principle, they were to destabilize the situation and lead to the deprivation of full control of

the central authorities over the region. These activities were carried out together with the Hungarian services. The cooperation consisted in animating and supporting autonomous movements in Transcarpathian Ruthenia, which in their program assumed not only educating the local population about the autonomy of the region, but also subsequent incorporation into Hungary. More radical actions, that were in the form of subversive actions carried out by special sabotage units in Transcarpathian Ruthenia, began at the turn of October and November 1938 as part of the operation "Łom".

The southern part of Transcarpathian Ruthenia with Uzhgorod, Mukachevo and Berehow was annexed to Hungary by the Vienna arbitration on November 2, 1938, which did not satisfy Budapest's claims. The remainder of Transcarpathian Ruthenia continued to be part of the Czechoslovak state, later declaring autonomy under the political leadership of Ukrainian activists. Eventually, with the declaration of the independence of the Carpathian Ukraine on March 14, 1939, the Hungarian army was seized, which resulted in the creation of a common border with Poland-Hungary. However, it did not happen as a result of Polish actions, but as a result of the decision of the Reich Chancellor, Hitler, who notified the Hungarians of the planned occupation of Czecho-Slovakia and left Budapest a free hand in the matter of Carpathian Ukraine, which in fact allowed the Hungarians to act.

The official representative of Poland in Transcarpathian Ruthenia was from 1928 the Polish consul in Uzhgorod. After the occupation of Uzhgorod by the Hungarians in November 1938, the Polish consular agency was the Consulate in Khust with its seat in Sewlusz, and it held this position until the rest of the region was occupied. The consulate in Uzhgorod, and then in Sevlusz, were used by II Department SGWP to conduct intelligence activities by intelligence posts located on their premises with officers of II Department as consulate employees.

Obtaining a common Polish-Hungarian border fulfilled the assumed goals of Warsaw as an important element for building a broad bloc of states and strengthening security, but in the new situation related to the growing position of Germany and its policy in Europe, it did not matter much.

Morgan